

Jerzy Zdanowski

SZYICI W AL-AHSIE. STOSUNKI RELIGIJNO-POLITYCZNE W ARABII SAUDYJSKIEJ

Arabia Saudyjska jako państwo wyrosła z emiratu Nadżdzu – struktury protopaństwowej utworzonej w centralnej części Półwyspu Arabskiego w XVIII w. przez ród Su’udów. Społwem ideologicznym tej struktury był wahhabizm, a właściwie tauhidyzm (dosł. jedynobóstwo), będący specyficzną interpretacją islamu dokonaną przez teologa Muhammada ibn Abd al-Wahhaba. Wahhabizm głosił konieczność powrotu do „pierwotnej postaci” islamu i wzywał do prostoty oraz ascetycznego trybu życia. Wahhabici występowali przeciwko mistycyzmowi muzułmańskiemu, zwalczali lokalne kultury świętych i opowiadali się za restrykcyjnym przestrzeganiem najbardziej surowej – hanbalickiej szkoły prawa muzułmańskiego. Cechowała ich też wrogość do niemuzułmanów oraz muzułmanów wszystkich innych – poza hanbalicką – szkół prawa muzułmańskiego. Szczególnie wrogo wahhabizm odnosił się do szyizmu.

Pod hasłami wahhabizmu różne regiony Półwyspu Arabskiego zostały najpierw podbite, a następnie scalone w jeden organizm państwowy. Okoliczności temu towarzyszące były częstokroć dramatyczne, a sam emirat Nadżdzu dwukrotnie się rozpadł, aby następnie się odrodzić. Jednym z regionów przyłączonych do Nadżdzu była Al-Ahsa (lub Al-Hasa), kraina geograficzna zajmująca arabskie wybrzeże Zatoki Perskiej, znana obecnie jako Prowincja Wschodnia (*Al-Mintaka asz-Szarkijja*), zamieszkała w dużym stopniu przez szyitów, co wobec wrogiego nastawienia wahhabizmu do wszystkich nie-wahhabickich kierunków w islamie zrodziło poważne napięcia i konflikty polityczne.

Al-Ahsa zajmuje wybrzeże Zatoki Perskiej od południowych krańców Kuwejtu na północy po półwysep Katar i pustynię Al-Dżafura na południu. Jej zachodnią granicą jest kraina As-Summan biegnąca równolegle do wybrzeży Zatoki Perskiej w połowie drogi między Zatoką a Arabią Centralną. Al-Ahsa obejmuje 22 mniejsze krainy naturalne, z których trzy: Wadi al-Ahsa, Wadi al-Katif oraz Wadi

al-Mijah są bogatymi w wodę oazami. Od zamierzchłych czasów znajdowały się tu ośrodki osadnictwa, a w czasach nowożytnych znane stały się takie duże skupiska ludności, jak Al-Hufuf i Al-Mubarraz w głębi ładu oraz Al-Katif, Ad-Dammam i Al-Ukajr na wybrzeżu Zatoki Perskiej. Szyizm zaczął przenikać na arabskie wybrzeże Zatoki Perskiej prawdopodobnie już od początku swojego istnienia. Sprzyjało temu zarówno sąsiedztwo Al-Basry – ważnego ośrodka tego ruchu – jak i tradycyjnie bliskie więzi, które od dawien dawna łączyły ludność arabskiego i perskich brzegów Zatoki. Na szerszą skalę szyizm na arabskim wybrzeżu zaczął się rozprzestrzeniać w formie isma'ilizmu w IX w. za sprawą karmatów¹. Północno-wschodnia część wybrzeża arabskiego nazywana była wówczas Al-Bahrajnem i stanowiła część gubernatorstwa Al-Basry, Al-Bahrajnu i Al-Jamamy. Zarządzał nią formalnie namiestnik wyznaczany przez kalifa, ale faktycznie istniało tu kilka niezależnych ośrodków władzy, powstałych wokół przywódców głównych grup plemiennych².

W latach 863-838, a więc jeszcze przed przybyciem isma'ilitów, kraj objęła fala zamieszek wywołanych pojawieniem się jednego z Alidów, który próbował nakłonić plemiona do wystąpienia przeciwko kalifowi. Emisariusz namawiał mieszkańców osad Al-Ahsy do przyjęcia szyizmu, ale nie znalazł licznych zwolenników. Karmaci okazali się bardziej skuteczni w przekonywaniu ludności Al-Bahrajnu do swoich idei. Abu Sa'id al-Dżannabi pozyskał w szczególności kilka wpływowych rodzin z Al-Katifu, co zapewniło karmatom ostateczny sukces w Arabii północno-wschodniej. Nie bez znaczenia mógł być w tym względzie fakt, na który zwraca uwagę J. Hauziński. Otóż po upadku powstania Zandżów w 883 r. ci spośród obrońców garnizonu Al-Muchtara, którym udało się uciec z życiem, uciekli do Al-Bahrajnu, gdzie przyłączyli się do karmatów³.

At-Tabari pisze, że „w miesiącu dżumada II 286 r. (14 czerwca – 14 lipca 899 r. n.e.) Al-Dżannabi zaczął gromadzić karmatów oraz plemiona Arabów, aż tak urósł w siłę, że ruszył na Al-Katif, gdzie zabił jego mieszkańców”. Następnie karmaci zdobyli osady Al-Hadżar oraz Az-Zarę, którą spalili. Jako kolejna nie zdołała obronić się Al-Ahsa, którą karmaci uczynili swoją główną siedzibą⁴. Historyk arabski podaje, że po zdobyciu głównych osad Al-Bahrajnu karmaci „pozwolili, aby jego mieszkańcy zarządzili się sami”⁵. Jest to jedyna wzmianka o tym, jak układały się stosunki z ludnością regionu. Odnosi się ona prawdopodobnie do ludności koczowniczej, gdyż w osadach – jak wskazują opisy podróżników – karmaci wprowadzili swoje porządki i zarządzili twardą ręką.

Wspólnota karmatów w Arabii północno-wschodniej zaczęła wkrótce odgrywać ważną rolę w regionie. W 923 r. karmaci rozpoczęły niszczące najazdy na południową Mezopotamię. Ich łupem padły Al-Basra i Al-Kufa oraz wiele karawan

¹ W. Madelung, *Fatimiden und Bahrainqarmaten*, „Der Islam” 1959, Band 33, s. 37.

² *The History of al-Tabari (Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk)*, vol. XXX: *The 'Abbāsid Caliphate in Equilibrium*, translated and annotated by C. E. Bosworth, Albany 1989, s. 39 (568).

³ J. Hauziński, *Burzliwe dzieje Kalifatu Bagdadzkiego*, Warszawa-Kraków 1993, s. 191.

⁴ *The History of al-Tabari...*, vol. XXXVIII: *The Return of the Caliphate to Bagdad*, translated and annotated by F. Rosenthal, Albany 1985, s. 77 (2188).

⁵ *Ibidem*, s. 87 (2196).

pielgrzymów. Przywódca karmatów, Abu Tahrir, głosił szybkie nadejście mahdiego oraz koniec ery islamu i początek ery ostatecznej religii, czego znakiem miało być zapowiadane na 928 r. nałożenie się Jowisza i Saturna⁶. W 930 r. w czasie hadżdżu karmaci Abu Tahrira wyprawili się do Al-Hidżazu i zajęli Mekkę, w której znajdowały się rzesze pielgrzymów. Większość z nich oraz część mieszkańców miasta padła ofiarą rzezi, a napastnicy wycofując się zabrali ze sobą Czarny Kamień, co miało oznaczać koniec ery muzułmańskiej. Kroniki omańskie mówią, że w tym samym czasie karmaci najechali także na Oman⁷.

Po 931 r. aktywność karmatów z Al-Bahrajnu znacznie osłabła. Wprawdzie Abu Tahrir nadal wyprawiał się na południe Mezopotamii oraz na wybrzeże Farsu, ale zasięg jego operacji nie był tak szeroki jak poprzednio. W końcu w 939 r. musiał zawrzeć porozumienie z władzami abbasydzkimi, na mocy którego zobowiązał się nie napadać na pielgrzymów, w zamian za co miał otrzymywać co roku pensję od rządcy Al-Basry. Po śmierci Abu Tahrira w 944 r. bahrajńską wspólnotą karmatów zarządzili jego bracia, którzy przejawiali jeszcze większą niż ich brat skłonność do ugody z Abbasydami. W 951 r. przekazali kalifowi za opłatą Czarny Kamień z Al-Kaby. W następnych dziesięcioleciach karmaci z Al-Bahrajnu toczyli boje z Fatymidami o ideowe przywództwo nad isma'ilitami. W grudniu 970 r. nawet oblegli Kair, ale po wielu potyczkach wycofali się i wrócili do Al-Ahsy. Po konfliktach z Bujjidami potęga karmatów zaczęła się chwiać. W 988 r. plemiona Muntafików z Mezopotamii najechały na Al-Ahsę i złupiły Al-Katif – siedzibę karmatów. Karmaci zostali pozbawieni przywileju ochraniać oraz opodatkowywania pielgrzymów, a władze bujjidzkie przekazały ten przywilej wodzowi Muntafików. Kroki te pogłębiły marginalizację wspólnoty karmackiej w Arabii północno-wschodniej. Fatymidzi płacili im nadal daninę, ale jej wysokość została znacznie ograniczona przez kalifa Al-Aziza w 992 r. Za panowania kalifa Al-Hakima (996-1021 n.e.) stosunki między obydwojema stronami stały się ponownie wrogie, ale karmaci nie mieli siły, aby zagrozić Fatymidom. W 1067 r. karmaci bahrajńscy stracili kontrolę nad wyspą Awal, główną wyspą Bahrajnu. Zamieszkujące ją plemiona Abd al-Kajs wystąpiły przeciwko nim i rozbiły ich flotę. Szejk tych plemion ogłosił powrót wyspy do sunnizmu pod berłem kalifa abbasydzkiego. W następnym roku w wyniku zamieszek z udziałem lokalnych plemion karmaci stracili Al-Katif. W latach 1069-1070 zbuntowały się przeciwko nim mieszkające na północy Al-Ahsy plemiona Banu Murra Ibn Amir z klanu Abd al-Kajs. Po pobicu karmatów w polu plemiona te oblegały Al-Ahsę i po siedmiu latach w 1097 r. zdobyły tę główną osadę prowincji. Następnie rozprawiły się z plemionami Banu Amir Ibn Rabi'a, główną plemienną podporą karmatów. Oznaczało to ostateczny upadek państwa karmatów w Al-Bahrajnie⁸.

⁶ Por. W. Madelung, *op. cit.* s. 51; S. M. Stern, *Studies in Early Ismā'īlism*, Jerusalem 1983, s. 215.

⁷ *Annals of 'Omān, from Early Times to the Year 1728 A.D., from an Arabic MS by SHEYKH SIRHĀN BIN SA'ĪD BIN SIRHĀN BIN MUHAMMAD, of the Benū 'Alī Tribe of 'Omān*, translated and annotated by E. C. Ross, Political Agent at Muscat „Journal of the Asiatic Society of Bengal” 1874, vol. XLIII, part I (History, Literature, &C.), s. 115.

⁸ Patrz: J. Zdanowski, *Arabia Wschodnia od czasów najdawniejszych do XII w.*, Warszawa 2002, s. 141-142.

Mimo fragmentarycznych przekazów o tych wydarzeniach można odtworzyć w zarysie ówczesną sytuację religijno-społeczną w regionie. Plemiona koczownicze w większości nie przyjęły nauk karmatów i pozostały przy sunnizmie. Dotyczyło to największego klanu Abd al-Kajsów, którzy zadali potem karmatom ostateczny cios. Natomiast w osadach i miastach zaczął dominować szyizm. Sprzyjały temu m.in. społeczne treści głoszone przez karmatów. Nawoływali oni do zwalczania niesprawiedliwości i ucisku, odrzucali władzę kalifów jako despotyczną, podkreślali solidarność grupową i równość wszystkich członków wspólnoty. Członkowie wspólnoty nie płacili żadnych podatków. Jeśli ktoś stracił w wyniku jakiegoś żywiołu cały dobytek, inni pomagali mu stanąć na nogi. Solidarnie też spłacano długi, z tym że spłata dotyczyła tylko kapitału. Koszty naprawy domów biedaków pokrywał skarb władcy. Do całej wspólnoty należały młyny, które były utrzymywane przez skarb władcy i w których bezpłatnie mielono zboże⁹. Jest pewne, że poza isma'ilitami w Al-Ahsie mieszkali inni szyici. Historyk At-Tabari wspomina, że karmaci bahrajńscy nosili odzież koloru białego, tak jak inni szyici, dla odróżnienia od czarnego koloru Abbasydów¹⁰.

W kolejnych stuleciach Al-Ahsa była pod stałym oddziaływaniem Persji i szyizmu imamickiego, a później – w XVI w. – nowej potęgi regionalnej, jaką stała się osmańska Turcja. W latach 1201-1202 najechał na Al-Ahsę Abu Bakr Ibn Sa'd, salghurydzki namiestnik Farsu, który zdobył Al-Katif i Al-Ahsę – główne osady lokalnej dynastii Ujunidów¹¹. W XIV w. Al-Ahsa była w sferze oddziaływania nowego regionalnego mocarstwa, jaką stała się wyspa Hormuz u wybrzeży Persji. W 731 r. hidżry (1330-1331 n.e.) Kutb ad-Din Tahamtan, władca Hormuzu, zajął Al-Katif oraz inne osady w Al-Ahsie¹². Obecność ta nie była wszakże długotrwała, gdyż już w następnym roku, jak podaje Ibn Battuta, który odwiedził wtedy Al-Ahsę, regionem rządziła rodzina Dżarwanów z plemienia Ukajlów. Ibn Battuta określa ludność Al-Ahsy jako „skrajnych rafidów”, a więc tak, jak sunnici nazywali szyitów z Zatoki Perskiej¹³. Można więc sądzić, że w tych wiekach szyicka ludność osad stawiała się na tyle samodzielna, że tworzyła swoje ośrodki władzy i była rządzona przez dynastie władców wyznających szyizm. Jest także pewne, że pod wpływem oddziaływania Persji wśród szyickiej ludności Al-Ahsy przyjęła się imamicka odmiana szyizmu.

Na początku XVI w., kiedy w regionie Zatoki Perskiej pojawili się Portugalczycy, Al-Ahsa była samodzielna i rządziła nią dynastia Dżabrydów. Po najeździe w 1520 r. Portugalczyków na wyspy Bahrajnu pozycja Dżabrydów w regionie osłabła. W czasie walk o wyspy zginął m.in. ich szejk, Mukrin, który słynął w Arabii Wschodniej i Centralnej z ogromnego bogactwa. W tym samym roku Al-Katif

⁹ *Nāser-e Khosraw's Book of Travels (Safarnāma)*, translated from Persian by W. M. Thackson Jr., Albany 1986, s. 86-90.

¹⁰ *The History of al-Tabarī...*, vol. XXXVIII, s. 104 (2208).

¹¹ G. R. Smith, 'Uşfurids, [w:] *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), vol. 10, Leiden 2000, s. 913.

¹² Pisze o tym W. Barthold, który powołuje się na autorów perskich – patrz: W. Barthold, *An Historical Geography of Iran*, translated by S. Soucek, edited by C. E. Bosworth, Princeton 1984, s. 143-144.

¹³ Patrz: Ibn Battūta, *Voyages*, t. 1-3, Paris 1990, t. 1: *De la Mecque aux steppes russes et à l'Inde*, s. 114-115.

został oblężony przez oddziały szejka Hormuzu, sojusznika Portugalczyków. W 931 r. hidżry, przypadającym na lata 1534-1535 n.e., na Al-Ahsę zaczęły najeżdżać oddziały Raszida Ibn Mughamisa, osmańskiego rządcy Al-Basry. Dżabrydzi nie zdołali przeciwstawić się osmańskiemu naporowi i w 1534 r. szejka Al-Katifu uznał w Bagdadzie zwierzchność sułtana Sulejmana Wspaniałego. W 1551 r. oddział osmański wznosił nowy fort w Al-Katifie, co poświadczało formalne podporządkowanie Al-Ahsy Imperium Osmańskiemu¹⁴.

Już w XV w. Al-Ahsa stała się ważnym ośrodkiem życia religijnego szyitów i jako taka była ściśle związana ze współwyznawcami na Bahrajnie. W Al-Hufufie i Al-Katifie powstały znane szkoły nauczania szyickiego, których uczniowie skupiali się wokół takich znanych rodzin teologów szyickich, jak Bu Chamsinowie czy As-Sajjid Salmanowie. W Al-Katifie rodziny te tworzyły miejscową elitę społeczną i polityczną¹⁵. Z Al-Ahsy pochodził znany teolog szyicki Szajch Ahmad Ibn Zajn ad-Din al-Ibrahim al-Ahsa'i (1753-1826), który stworzył szkołę teologiczną nazwaną od jego imienia *szajchijja*. Jego nauki uznane zostały za sprzeczne z ortodoksją szyicką, m.in. za przyjęcie, iż zmartwychwstanie dotyczy tylko duszy, a nie ciała¹⁶.

Od połowy XVIII w. Al-Ahsa i jej mieszkańcy stali się obiektem oddziaływania nowej siły, która zrodziła się w Arabii Centralnej. Był nią wahhabizm i emirat rodu Su'udów. Wahhabici wrogo odnosili się do wszystkich muzułmanów, którzy nie przyjęli ich nauk. Przez wahhabickich kronikarzy muzułmanie niewahhabici określani są jako niemuzułmanie. Emirat Su'udów z ideologią wahhabizmu funkcjonował początkowo jako machina wojenna nastawiona na grabież sąsiednich terenów. Jednym z kierunków ekspansji emiratu stała się zasobna, rolnicza Al-Ahsa z dobrze prosperującymi portami nad Zatoką Perską.

Ze względu na duży odsetek ludności szyickiej wahhabici uważali Al-Ahsę za kraj pogański, który należało przywrócić na łono wahhabickiego islamu. Wahhabizm był nastawiony do szyitów zdecydowanie wrogo i traktował ich jak heretyków. Wyznawcy nauk Muhammada Ibn Abd al-Wahhaba potępiali główne praktyki religijne szyitów, a więc coroczne obchody śmierci imama Al-Husajna oraz oddawanie czci innym szyickim męczennikom. Uważali te praktyki za przejaw politeizmu. Ponieważ wahhabizm żądał od swoich zwolenników stałej aktywności w propagowaniu wiary i bezwzględne przestrzegania jej zasad w życiu, stosunki między szyitami z Al-Ahsy a napływającymi do tej prowincji wahhabitami były od początku bardzo napięte.

W tym okresie w prowincji nie było jednego ośrodka władzy, a ludność osad uznawała zwierzchnictwo sunnickich szejków plemion koczowniczych, które

¹⁴ M. Longworth Dames, *The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century*, „Journal of the Royal Asiatic Society”, January 1921, part I, s. 1-28.

¹⁵ Ze szkoły *szajchijja* zrodził się babizm – patrz: A. Bausani, *Al-Aḥsāʾ* [w:] *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), vol. I, Leiden 1986, s. 304.

¹⁶ G. Steinberg, *The Shiites in the Eastern Province of Saudi Arabia (al-Ahsa')*, 1913-1953, [w:] *The Twelver Shia in Modern Times: Religious Culture and Political History*, ed. by R. Brunner and W. Ende, Leiden 2001, s. 236-237; H. al-Hasan, *Asz-Szi'a fi al-Mamlaka al-Arabijja as-Su'udijja*, t. 1-2, Bejrut: Muassasat al-Baki'a al-Ahja' at-Turas, 1413/1993, t. 1, s. 230-231; J. B. Mackie, *Hasa: an Arabian Oasis*, „The Geographical Journal”, vol. LXIII, January to June 1924, no. 3, s. 195.

kontrolowały szlaki handlowe. Wśród tych plemion główną siłą byli Banu Chali-dowie. Po raz pierwszy wahhabici uderzyli na Al-Ahsę w 1791 r., a obiektem ich ataku stał się Al-Katif. Najeźdźcy głosili, że chcą zniszczyć miejsca pogańskiego kultu. Po nieudanym oblężeniu Al-Katifu wahhabici zniszczyli kilka mniejszych osad, po czym wycofali się do Nadżdzu. W następnym roku ponowili napady na prowincję i toczyli walki z Banu Chalidami. Wzywali przy tym ludność do przyjęcia nauki Muhammada Ibn Abd al-Wahhaba o jedynobóstwie. Najazdy były tak wyniszczające, że ludność terenów przylegających do Nadżdzu zgodziła się przyjąć wahhabizm. Wódz wahhabitów kazał zburzyć wszystkie groby świętych mężów, ścinać święte drzewa, wzniesć meczety, przyjąć zasady tauhidyzmu. Zakazana została *riba* (lichwa), w meczetach i szkołach wyznaczeni zostali nowi imamowie. Wyznaczony został także nowy, wahhabicki emir prowincji¹⁷.

Podporządkowanie Al-Ahsy było jednak krótkotrwałe. Gdy wahhabickie wojska opuściły prowincję, ludność zabiła wszystkich wahhabickich alimów oraz nowego emira. W 1794 r. wahhabici ponownie wyruszyli na Al-Ahsę i złupili większość mniejszych osad. Ich mieszkańcy musieli przyjąć tauhidyzm. Na południu prowincji wahhabici zaatakowali pospolite ruszenie Banu Chalidów i rozproszyli je. Wszędzie ścinali gaje palmowe i pozostawiali po sobie spaloną ziemię. Ogromne zniszczenia i okrucieństwo sprawiły, że ludność zaprzestała oporu. Do obozu wodza wahhabitów przybył główny szejek Banu Chalidów i ogłosił, że Al-Ahsa przyjmie naukę o tauhidzie, jeśli wojownicy wahhabiccy zaprzestaną walki. Wkrótce po tym wahhabici weszli do Al-Mubarrazu i Al-Hufufu – głównych osad południowej Al-Ahsy¹⁸.

Na początku XIX w. doszło do znamiennych wydarzeń, które zrodziły głęboką niechęć ludności szyickiej do wahhabitów i wahhabizmu. Oto 20 kwietnia 1802 r. (w miesiącu zu al-kada 1212 r. od hidżry) wojownicy z Nadżdzu w sile 12 tys. osób napadli pod wodzą Su'uda Ibn Abd al-Aziza na Karbałę¹⁹. Ich celem był meczet Al-Husajna, w którym znajdowały się olbrzymie skarby, m.in. część zdobyczy przywiezionej przez Nadira Szacha z Indii w 1739 r. Meczet, nietknięty w czasie najazdu Tamerlana, teraz został rozgrabiony. Europejscy podróżnicy w swoich zapiskach są jednomyślni w podkreślaniu okrucieństwa wahhabitów i ogromnej zdobyczy, jaka im się dostała. F. Mengin pisze, że wahhabici urządzili w mieście prawdziwą rzeź i zabili wszystkich mężczyzn. Oszczędzali tylko kobiety, dzieci i starców. Zburzona została kopuła nad mogiłą Al-Husajna, gdzie przez wieki gromadzone były drogocenne wota, przekazywane przez szyitów z całego świata. W ręce Su'uda Ibn Abd al-Aziza dostały się wspaniałe perły, inkrustowane

¹⁷ Husajn Ibn Ghunnam, *H. Tarich Nadžd al-musamma raudat al-afkar wa-l-afham*, cz. 1-3, Ar-Rijad, Matba al-Madani al-Mu'assasa as-Su'udijja bi-Nasr, 1961, cz. 2, s. 179-183; Usman Ibn Abd Allah Ibn Bisr, *Unwan al-madžd fi tarich Nadžd*, cz. 1-2, Bejrut: Wizarat al-Maarif as-Su'udijja 1387, cz. 1, s. 80.

¹⁸ Ibn Ghunnam, *op. cit.*, cz. 2, s. 184, 186-188; Ibn Bisr, *op. cit.*, cz. 1, s. 96-97.

¹⁹ Większość ówczesnie żyjących autorów zgadza się co do tej daty. Jedynie francuski podróżnik J.-B.-L.-J. Rousseau podaje, że wahhabici napadli na Karbałę 20 kwietnia 1801 r. – J.-B.-L. J. Rousseau, *Description du Pachalik de Bagdad suivi d'une Notice historique sur les Wahabis, et de quelques autres relatives à l'Histoire et à la Littérature de l'Orient*, Paris 1809, s. 73. Patrz omówienie: J. Reissner, *Karbela 1802, ein Werkstattbericht zum „Islamischen Fundamentalismus“, als es Ihn noch nicht gab*, „Die Welt des Islams“ 1988, XXVIII, s. 431-444.

szlachetnymi kamieniami szable, dywany perskie, połączana blacha miedziana z kopuły. Poza tym wahhabici zdobyli ogromne ilości tkanin, zwykłych szabl i strzelb, czarnych niewolników oraz złote i srebrne monety. Pustoszenie miasta i meczetu trwało około 8 godzin, po czym napastnicy opuścili Karbalę. Swoją zdobycz zabrali na 200 wielbłądach²⁰.

W pierwszej połowie XIX w. Su'udowie wielokrotnie próbowali na trwałe włączyć Al-Ahsę do swojego emiratu. Jednak próby te nie powiodły się. Po podbiciu Arabii Centralnej przez Egipcjan w 1818 r. Al-Ahsa była pod wpływami szejków Bahrajnu. W 1830 r. po odzyskaniu władzy w Nadżdzie wahhabici wznowili najazdy na Al-Ahsę. Ich emir, Turki Ibn Abd Allah, rozbił siły Banu Chalidów w wielkiej bitwie pod As-Sabijją, po której notable głównych osad prowincji stawili się przed oblicze zwycięskiego wodza i wyrazili chęć przyjęcia poddaństwa. Turki został w Al-Ahsie ponad czterdzieści dni i ściągnął z jej osad kontrybucje w postaci złota, srebra, pieniędzy i wszystkiego, co miało jakąkolwiek wartość. Była to praktycznie grabież. W każdej osadzie wahhabici pozostawili swojego imama do nauczania tauhidyzmu. Został wyznaczony główny sędzia Al-Ahsy oraz emir prowincji²¹.

Po zajęciu w 1872 r. Al-Ahsy przez Turków ośrodki życia religijnego szyitów przeżywały rozkwit. W Al-Hufufie i Al-Katifie powstało wiele nowych meczetów, szkół i stowarzyszeń religijno-społecznych, znanych jako *husanijja*. Umocniły się znacznie związki lokalnych ośrodków z głównymi ośrodkami szyizmu w Karbali i An-Nadżafie w południowym Iraku. Przyszli alimowie szyicy po wstępnej nauce w Al-Ahsie udawali się dla pogłębienia wiedzy do An-Nadżafu, gdzie otrzymywali idżazę, czyli stopień mudżtahida (uczonego w zakresie prawa i teologii). W Al-Ahsie przyjęła się i obowiązywała wykładnia prawa muzułmańskiego z An-Nadżafu. W okresie tureckiej obecności w samej Al-Ahsie powstały znane szkoły teologiczne, jak szkoła szejka Muhammada Bu Chamsina czy szkoła szejka Musy Bu Chamsina, w których uczono poza teologią również matematyki i języka arabskiego²².

Obecność turecka w Al-Ahsie trwała tylko do 1874 r. Potem wahhabici ponownie zapanowali nad prowincją, ale ich rządy skończyły się już w 1876 r. Wtedy to w rodzie Su'udów doszło do walk o władzę w emiracie, w rezultacie czego ich emirat dostał się pod wpływy Raszidów, emirów Dżabal Szammaru. Odbudowywanie emiratu i wpływów Su'udów w Arabii rozpoczął dopiero w 1902 r. Abd al-Aziz Ibn Abd ar-Rahman, znany jako Ibn Saud, twórca i pierwszy król Królestwa Arabii Saudyjskiej.

Z początku XX w. pochodzą pierwsze szacunkowe dane o liczbie ludności wybrzeży Zatoki Perskiej i liczbie mieszkających tu szyitów. Według J. G. Lorimera, autora monumentalnego dzieła z lat 1908-1915 – *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman, and Central Arabia*, na wybrzeżu od Kuwejtu po Oman mieszkało ok. 307

²⁰ Patrz: Ibn Biszr, *op. cit.*, cz. 1, s. 114-115. W opisach europejskich opartych na ocenach H. J. Brydgesa podaje się, że w trakcie pustoszenia Karbali zginęło od 3 do 5 tys. osób (patrz: J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Calcutta 1908-1915, cz. 1, s. 1060).

²¹ Por. Ibn Biszr, *op. cit.*, cz. 2, s. 279.

²² H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 1, s. 231.

tys. osób, z czego ok. 100 tys. stanowili szyici, a pozostałą część – sunnici (łącznie z wahhabitami). Na perskim wybrzeżu, z ogólną liczbą ok. 284 tys. osób, proporcje między sunnitami a szyitami były odwrotne: liczbę sunnitów oceniano na ok. 100 tys., podczas gdy szyici stanowili pozostałą część. W samej Al-Ahsie mieszkało ok. 157 tys. osób, z czego ok. 100 tys. prowadziło osiadły, a pozostała część – koczowniczy tryb życia. Najbardziej ludna była Wadi al-Ahsa. Na obszarze, który ciągnął się ponad 50 km z północy na południe i ok. 40 km z zachodu na wschód znajdowało się 37 osad różnej wielkości, od liczących 40 domostw, do dużych, liczących i po 500 domów. Łącznie w Wadi al-Ahsie mieszkało ok. 67 tys. osób. Główna osada – Al-Hufuf – miała ok. 25 tys. mieszkańców. Podzielona była na 3 kwartały, a w jej centrum stała duża warownia. W osadzie było 5 meczetów, lazaret, koszary garnizonu tureckiego, 2 szkoły sunnickie i 1 szyicka; całość otoczona była murem z cegły wysokim na ponad 4 metry. W Al-Hufufie handlowano wieloma towarami z Nadżdem. Sprowadzano stamtąd głównie topione masło i konie, a w zamian sprzedawano cukier, ryż i odzież. W położonym obok Al-Mubarrazie mieszkało ok. 8,5 tys. osób²³. W Al-Hufufie szyici stanowili 1/3, a w Al-Mubarrazie – 1/4 część ludności. Natomiast wśród ludności pozostałych 35 osad – z reguły rolniczych, powstałych wokół gajów palmowych – szyici przeważali i stanowili ok. 2/3 wszystkich mieszkańców²⁴. W drugim pod względem liczby ludności Wadi al-Katifie mieszkało ok. 26 tys. osób, z czego ok. 5 tys. w samym mieście Al-Katifie, ok. 5 tys. w wioskach położonych obok, a 16 tys. w 17 innych osadach i oazach. Ludność Wadi al-Katifu prawie w całości była szyicka²⁵.

Ogółem w Al-Ahsie mieszkało, według J. G. Lorimera, ok. 58 tys. szyitów, co stanowiło ok. 1/3 część mieszkańców tej prowincji. Drugim pod względem liczby skupiskiem szyitów na arabskim brzegu Zatoki Perskiej był Bahrajn (ok. 40 tys.). Poza Al-Ahsą i wyspami Bahrajnu niewielkie skupiska szyitów istniały w Katarze, w Abu Zabi, Dubajju i Suharze. Szyici z Al-Ahsy i Bahrajnu znani byli w Zatoce jako *bahrani* (l. mn. *baharina*). Termin ten oznaczał tyle, co ‘mieszkaniec Bahrajnu’, ale sunniccy mieszkańcy archipelagu mówili o sobie, że są *ahl al-Bahrajn*, a słowo *bahrani* odnosili do wszystkich szyitów arabskiego wybrzeża Zatoki, mówiących po arabsku. Lokalna tradycja głosiła, że *bahrani* byli potomkami plemion arabskich, które w XVII w. przyjęły szyizm, według innej – że byli potomkami tych arabskich plemion, które kiedyś przepравиły się na perski brzeg, gdzie przyjęły szyizm, a następnie wróciły do swoich siedzib. Na Bahrajnie *bahrani* zajmowali się głównie rolnictwem i stanowili prawie 3/5 ludności wiejskiej archipelagu. Mimo że byli najbardziej jednorodną i najbardziej liczebną grupą ludności Bahrajnu, to nie odgrywali znaczącej roli w życiu politycznym archipelagu²⁶.

Po umocnieniu się w Arabii Centralnej Ibn Saud rozpoczął rozszerzać swój emirat. Szczególnie wrogie zamiary przejawiał wobec Al-Ahsy ze względu na zasobność jej mieszkańców oraz dostęp do Zatoki Perskiej przez porty prowincji.

²³ Patrz: J. G. Lorimer, *op. cit.*, cz. 2, s. 664.

²⁴ *Ibidem*, s. 644.

²⁵ *Ibidem*, cz. 2, s. 1536.

²⁶ *Ibidem*, cz. 2, s. 2, 7, 208.

W tym czasie Al-Ahsa była nominalnie strefą wpływów Turcji i sytuację taką respektowała Wielka Brytania, główna siła polityczno-wojskowa w rejonie Zatoki. Ibn Saud nie chciał naruszyć status quo w sprawie Al-Ahsy, ale przygotowywał się do jej zajęcia. Od strony dyplomatycznej prowadził sekretne rozmowy z władzami brytyjskimi dla zapewnienia sobie neutralności Wielkiej Brytanii w przypadku zaatakowania garnizonów tureckich w Al-Katifie i Al-Hufufie. Kiedy na początku 1913 r. do Arabii dotarły wieści o klęsce Turcji na Bałkanach, Ibn Saud postanowił działać. W kwietniu wtargnął z liczącym około 8 tys. wojowników oddziałem do Al-Ahsy i obległ Al-Hufuf, gdzie znajdowało się 1,2 tys. żołnierzy tureckich. 4 maja wojownicy Ibn Sauda zaatakowali wały obronne Al-Hufufu, a kiedy zagrozili, że wysadzą twierdzę w powietrze, Turcy się poddali. Wojownicy Ibn Sauda pozwolili im odpłynąć na Bahrajn. 15 maja wahhabici weszli do Al-Katifu, Al-Ukajru i innych mniejszych osad. Całe liczące około 400 km wybrzeże znalazło się w rękach Su'udów²⁷.

Ibn Saud wprowadził w Al-Ahsie rządy twardej ręki. Gubernatorem prowincji został stryjeczny brat emira Abd Allah Ibn Dżuluwi. Wprowadzono surowe kary za rozbój na drogach, bezlitośnie rozprawiano się z tymi, którzy próbowali się sprzeciwiać nowym rządóm. W wyprawie do Al-Ahsy wzięły po raz pierwszy udział grupy ichwanów (dosł. 'braci'), członków nowego ruchu religijno-politycznego wyrosłego na bazie nauki o tauhidzie²⁸.

Przyłączenie Al-Ahsy do państwa Su'udów, stworzonego na podwalinach ideologii wahhabizmu, postawiło w trudnej sytuacji szyitów mieszkających w tej prowincji. Życie umysłowe szyitów w Al-Ahsie było wówczas mocno powiązane z tym, co działo się w tureckim Iraku, a w regionie znajdowały odbicie wszystkie ważniejsze wydarzenia oraz dysputy religijne toczone w Karbali i An-Nadżafie. Szyici z Al-Ahsy byli lojalnymi poddanymi Imperium Osmańskiego. W 1911 r. alimowie szyiccy z Al-Katifu wydali fatwę wzywającą do świętej wojny z Włochami, którzy zajęli Cyrenajkę. Przywódca tej grupy, mudżtahid o imieniu Hasan Ali al-Badr, przekonał alimów w An-Nadżafie do wydania fatwy o takiej samej treści. Nakładała ona na każdego muzułmanina obowiązek wstąpienia na drogę zbrojnego dżihadu. Szyici z Al-Ahsy poparli też tych alimów szyickich w Persji, którzy zaangażowali się w sprawy polityczne w związku z tzw. ruchem konstytucyjnym w tym kraju w latach 1905-1911, skierowanym przeciwko obecności brytyjskiej i rosyjskiej na ziemiach perskich. W 1911 r. szyiccy aktywiści przygotowywali wystąpienie plemion południowego Iraku przeciwko obcym wojskom w Persji i wśród najbardziej aktywnych byli alimowie z Al-Ahsy²⁹.

²⁷ Wydarzenia te zostały szeroko opisane w relacjach konsulów brytyjskich, patrz: "From Abdul Aziz Bin Abdul Rahman Al Faysal Es Saud to His Britannic Majesty's Consul-General at Bushire", 13 June 1913; "Political Agency", Kuwait, 20th May 1913, [w:] BIOR, R/15/5/27, "British relations with Ibn Sa'ud 18 March 1911-1 Oct. 1920". Patrz także: H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 13-15; J. Goldberg, *The 1913 Saudi Occupation of Hasa Reconsidered*, „Middle Eastern Studies”, vol. 18, no.1, January 1982, s. 21-29.

²⁸ A. ar-Rihani, *T'arich Nadžd al-hadis wa mulhakatihi*, Bejrut 1954, s. 184-190; H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 14-15.

²⁹ G. Steinberg, *op. cit.*, s. 241-242; H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 1, s. 241, 249.

Po upadku w Persji ruchu konstytucyjnego wśród szyitów w Al-Ahsie nastąpił rozłam, którego przyczyną była wielowiekowa rywalizacja między tradycją znaną jako *achbarijja*, mówiącą o konieczności kierowania się przykładem i naukami zmarłego głównego mudżtahida, będącego za życia tzw. *mardża at-taklid* 'przykładem do naśladowania', oraz tradycją zwaną *usulijja*, nakazującą każdorazowy powrót po śmierci głównego *mardża at-taklid* do źródeł prawa muzułmańskiego i podejmowanie nowych jego interpretacji przez uczonych mężów³⁰. W Al-Katifie część szyitów skupiła się wokół Alego Abd al-Karima al-Chunajziego (zm. w 1943 r.), który nawoływał do kontynuowania tradycji zmarłego w 1919 r. mudżtahida Muhammada Kazima al-Jazdiego, znanego z niechęci do angażowania się w sprawy polityczne Persji. Przeciwko Al-Chunajziemui wystąpił mudżtahid Hasan Ali al-Badr, który nawoływał do dalszej aktywności alimów w sferze polityki³¹.

W Al-Hufufie i Al-Mubarrazie elitę polityczną stanowili sunniti, którzy natychmiast uznali zwierzchnictwo Ibn Sauda. Z miejscowymi szyitami Ibn Saud podjął rozmowy i obiecał im swobodę wyznania religii. Szyici zobowiązali się być mu lojalni. W Al-Katifie, który od XVIII w. był ośrodkiem opozycji wobec wahhabizmu, kwestia uznania zwierzchnictwa Ibn Sauda wywołała ożywione dyskusje. Mieszkańcy miasta otrzymywali z innych ośrodków szyizmu zapewnienia o poparciu i wezwania do stawienia Ibn Saudowi oporu. Kiedy wysłańcy władcy Nadżdzu przybyli do miasta i zażądali, aby turecki garnizon poddał się, wrzenie wśród szyitów sięgnęło zenitu. Grupa pod przywództwem Hasana Alego al-Badra wezwała do stawienia zbrojnego oporu najeźdźcom. Inną pozycję zajął Ali Abd al-Karim al-Chunajzi. Uznał on mianowicie, że szyici nie powinni angażować się w konflikt między władzami osmańskimi a Ibn Saudem. Uważał ponadto, że rządy Ibn Sauda w Al-Ahsie mogą być korzystne dla osad, gdyż położą kres najazdom koczowników i towarzyszącym temu grabieżom. Nie bez znaczenia była także świadomość tego, że mieszkańcy Al-Katifu nie mają szans w starciu z wojownikami z Nadżdzu. Kiedy zwolennicy ułożenia się z Ibn Saudem i uznania jego zwierzchnictwa uzyskali przewagę, garnizon turecki w sile 400 żołnierzy oraz część miejscowych szyitów z mudżtahidem Hasanem Alim al-Badrem opuściła Al-Katif i odpłynęła na Bahrajn. Pozostali szyici podjęli negocjacje z Ibn Saudem, który zagwarantował im swobodę wyznawania wiary³².

To, że Ibn Saud wprowadził w Al-Ahsie rządy twardej ręki, wynikało zarówno z chęci zabezpieczenia się przed ewentualnymi ruchami odśrodkowymi w nowej prowincji, jak i ze względu na nacisk wahhabickich alimów, wrogo nastawionych do szyitów. Wyznaczony przez Ibn Sauda gubernator Al-Katifu, Abd ar-Rahman Ibn Abd Allah Ibn Suwajlim, zażądał w czerwcu od notabli miasta złożenia deklaracji lojalności oraz potwierdzenia, że miasto zawsze uznawało zwierzchność Su'udów. Al-Katif musiał też zapłacić kontrybucję, a każda osada prowincji powinna była wystawić 10-osobowy oddział zbrojnych, który miał się

³⁰ Por. M. Litvak, *Shi'i scholars of nineteenth-century Iraq. The 'ulama' of Najaf and Karbala*, Cambridge 1998, s. 5, 55.

³¹ G. Steinberg, *op. cit.*, s. 243; H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 1, s. 244.

³² H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 12-15. Opis wydarzeń w: "Political Agency", Kuwait, 20th May 1913, [w:] BIOR, R/15/5/27, "British relations with Ibn Sa'ud 18 March 1911-1 Oct. 1920".

stawić pod rozkazy gubernatora. Wezwanie to nie spotkało się z przychylnym odzewem ze strony szyickiej ludności, która starała się jak mogła opóźnić wykonanie rozkazów³³. Kiedy w czerwcu 1914 r. jeden z mudżtahidów szyickich zwrócił się do Turków oraz Brytyjczyków o pomoc w usunięciu Ibn Sauda z Al-Ahsy, został stracony, jego majątek skonfiskowany, a rodzina zmuszona do opuszczenia prowincji. Konfiskatą majątku objęto wszystkich niepokornych. W ten sposób Ibn Saud i jego rodzina przejęli w Al-Ahsie w posiadanie rozległe dobra ziemskie. Innym źródłem wpływów władcy stał się specjalny podatek, tzw. „podatek od dzihadu”, nakładany na tych, którzy nie chcieli służyć w wojsku Ibn Sauda. Objął on prawie całą wspólnotę szyicką³⁴.

Z czasem polityka władcy Nadżdzu wobec szyitów z Al-Ahsy stała się jeszcze bardziej restrykcyjna. W 1920 r. zmarł Isa al-Akkas, główny *alim* Al-Hufufu, który zajmował wprawdzie prawohabbicką postawę, ale pochodził z Al-Hufufu i kierował się malicką, bardziej tolerancyjną wykładnią prawa muzułmańskiego. Na jego miejsce sprowadzony został z Ar-Rijadu *kadi* Abd al-Aziz Ibn Abd ar-Rahman Ibn Biszr, znany jako gorliwy wahhabita i zawzięty przeciwnik szyizmu. W tym czasie główny *kadi* całej Al-Ahsy, który został wyznaczony przez Ibn Sauda i który, jak w każdej innej prowincji, zajął miejsce obok gubernatora, przystąpił do wahhabizacji regionu. Wszyscy tolerancyjni alimowie na szczeblu lokalnym zostali zastąpieni bardziej radykalnymi w stosowaniu wahhabickich zasad życia społecznego i hanbalickiej wykładni muzułmańskiego prawa. Niektórzy z nich znani byli z tego, że traktowali szyitów jak heretyków i uważali, że należy ich wręcz zwalczać. Władze zaczęły stwarzać różnego rodzaju przeszkody w odprawianiu przez szyitów ich nabożeństw i obchodzeniu święta *aszura* oraz świąt urodzin Muhammada i imamów. W tym czasie stracono kilka osób, które naruszyły zakaz palenia tytoniu i noszenia jedwabnej odzieży. Podwyższone jednocześnie zostały podatki i to do takiej wysokości, że wiele osób zaczęło emigrować do Kuwejtu, Iraku i na Bahrajn³⁵.

Między 1913 a 1924 r. przywódcy szyitów wysyłali wiele petycji do Ibn Sauda o podjęcie interwencji i zaprzestanie prześladowań. W 1925 r. w związku z tym, że sytuacja ludności szyickiej stawała się coraz gorsza, do Al-Katifu zwołana została rada szyicka pod przewodnictwem szanowanego teologa, Muhammada Alego Ibn Ahmada al-Dżaszsa. Rada jeszcze raz zwróciła się do Ibn Sauda o dotrzymanie zobowiązań danych w 1913 r. o równym traktowaniu szyitów³⁶.

Jednak Ibn Saud nie reagował. Był pod silną presją wahhabickich kół religijnych, które żądały ideologizacji polityki państwa wobec muzułmanów niewahhabitów. Wprawdzie po podboju w 1925 r. Al-Hidżazu Ibn Saud musiał liczyć się

³³ H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 241-244; "Extract from Bahrain Diary No. 22 for week ending 7th June 1913", [w:] BIOR, R/15/5/27, "British relations with Ibn Sa'ud 18 March 1911-1 Oct. 1920".

³⁴ H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 1, s. 109, t. 2, s. 16.

³⁵ W przypadku podatków chodziło w dużym stopniu o ściąganie jak największych środków do państwowego skarbcza w sytuacji, kiedy gospodarka państwa znalazła się w krytycznej sytuacji – patrz: H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 241-244; „From the Political Agent, Bahrain to the Political Resident”, Bushire, 24/5/1924, [w:] BIOR, R/15/2/78, „Relations of Ikhwan with neighboring states”, 14 Feb 1924-21 Oct. 1926.

³⁶ H. al-Hasan, *op. cit.*, t. 2, s. 16.

w większym niż poprzednio stopniu z opinią kół religijnych i politycznych za granicą, a zwłaszcza z reakcją władz Indii oraz Indonezji, skąd przybywały do kraju rzesze pielgrzymów i które protestowały przeciwko niszczeniu przez wahhabickich prozelitów grobów oraz innych świętych miejsc w Al-Hidżazie, ale wahhabizacja Al-Ahsy sprzyjała centralizacji całego państwa, co było sprawą nadrzędną.

W 1927 r. próby zmuszenia ludności szyickiej do przyjęcia wahhabizmu jeszcze się wzmożyły. Do osad i miast regionu przybyli nauczyciele wahhabiecy wraz z oddziałami ichwanów i zaczęli zmuszać ludność do odprawiania modłów pod ich przewodnictwem i do modlenia się w wahhabickich meczetach. Na tych, którzy zdobyli się na odmowę, czekała kara chłosty. Zakazane zostało świętowanie w miejscach publicznych i w domach rocznicy męczeńskiej śmierci imama Al-Husajna, wprowadzono zasadę, że od tej pory imamowie wahhabiecy będą określać początek ramadanu oraz świąt. W ramach wahhabizacji władze zaczęły nakłaniać szyitów do zawierania związków małżeńskich z wahhabitami. Zwiększone zostały jednocześnie obciążenia podatkowe ludności. Każda osada rolnicza musiała wyżywić przypisaną jej liczbę koni i jeźdźców z oddziałów ichwanów stacjonujących w prowincji. Zakat ze zbiorów daktyli i zbóż zaczęto zbierać według maksymalnych cen rynkowych i akonto zbiorów w następnym roku. Ibn Saud wysłał posłanie do Alego Abd al-Karima al-Chunajziego, w którym zażądał od ludności Al-Ahsy pełnego podporządkowania się jego władzy. Duchowy przywódca szyitów Al-Katifu oraz inny znany teolog, Mansur Ibn Sajf z wyspy Tarut, zaczęli poważnie myśleć o ucieczce z Al-Ahsy i zwrócili się do władz brytyjskich na Bahrajnie z pytaniem, czy te udzielą im politycznej ochrony³⁷.

W takiej sytuacji na przełomie 1929 i 1930 r. doszło zbrojnego powstania przeciwko wahhabickiemu gubernatorowi Al-Ahsy. Ośrodkiem buntu stała się Al-Awamijja, jedna z osad w oazie Al-Katif. Na czele powstańców stanął Muhammad Ibn Nasir Ibn Nimr, lokalny mudżtahid, który podobnie jak w 1913 r. Hasan Ali al-Badr zaczął nawoływać szyitów z Al-Ahsy do wypowiedzenia posłuszeństwa Ibn Saudowi i do proklamowania samodzielnego emiratu Al-Ahsy na wzór Kuwejtu i Kataru. Jednak jego apele nie znalazły szerokiego poparcia, zwłaszcza że wahhabicki gubernator zapowiedział, iż ukarze śmiercią każdego uczestnika powstania. W kilku osadach doszło do pogromów szyitów, których dokonali miejscowi sunnici oraz koczownicy, sprowokowani przez ludzi gubernatora Suwajlima. W tej sytuacji większość szyitów z Al-Katifu posłuchała jeszcze raz Alego Abd al-Karima al-Chunajziego, który odrzucił koncepcję walki zbrojnej. Powstańcy musieli wkrótce złożyć broń. Mimo ogłoszenia przez Ibn Sauda amnestii, zostali skazani przez lokalne władze na publiczną chłostę, której wielu z nich nie przeżyło. Wiele też szyitów pochodzenia bahrajńskiego uciekło na Bahrajn. W końcu, aby uspokoić nastroje społeczne w prowincji, Ibn Saud sam przybył do Al-Ahsy i zobowiązał gubernatora Muhammada Ibn Suwajlima do łagodniejszego traktowania podda-

³⁷ Pisze o tym niejaki Abd Allah Ibn Muhammad Husajn z wyspy Tarut – patrz: BIOR, R/5/2/1859, *Political Agency, Bahrain. Miscellaneous Correspondence with Amirs and Notables of Najd, Hasa and Qatif*; także: "Political Agent, Bahrein, „Wahhabi Activities in the Persian Gulf”, 24th April 1927, [w:] BIOR, R/15/1/706, *Bin Saud's Relations with Trucial Chiefs 18/3/1923-5/10/1939*.

nych³⁸. Po II wojnie światowej sytuację szyitów w Al-Ahsie zaczęły kształtować dwa nowe czynniki: rozwój sektora naftowego w prowincji oraz oddziaływanie nowych ideologii świata arabskiego. Al-Ahsa została na trwałe włączona do saudyjskiego państwa i w 1952 r. nazwana Prowincją Wschodnią (Al-Mintaka asz-Szarkijja). O jej losie decydowały teraz ogólna sytuacja w państwie saudyjskim i polityka władz w Ar-Rijadzie. W latach 30. i 40. XX wieku Al-Ahsa była najsłabiej rozwiniętą częścią Arabii Saudyjskiej. Sytuacja w tym zakresie zaczęła się zmieniać po rozpoczęciu w 1946 r. w tej części państwa wydobywania ropy na skalę przemysłową. W powstałych „naftowych miasteczkach” zamieszkali z rodzinami pracownicy Arabian American Company (ARAMCO) – Amerykanie, Włosi, Hindusi, Pakistańczycy, Palestyńczycy, Libańczycy. Wokół miasteczek zaczęli osiedlać się koczownicy. Rozwój wydobywania ożywił całą gospodarkę prowincji. Równocześnie nastąpił wzrost cen i kosztów utrzymania. Przemysł naftowy okazał się dla ludności szyickiej wielką szansą na poprawę bytu. Szyici znaleźli pracę w ARAMCO jako niewykwalifikowani robotnicy. Niektórzy z nich przechodzili szkolenia za granicą. Z czasem kompania naftowa zaczęła zastępować cudzoziemców miejscowymi pracownikami także na średnim i wyższym szczeblu zarządzania. Część prac związanych z obsługą wydobywania przekazano w ręce miejscowych przedsiębiorców³⁹. Saudyjczycy, którzy znaleźli pracę w spółce, byli w znacznie lepszej sytuacji, niż ci, którzy pracowali w innych sektorach gospodarki Prowincji Wschodniej. Z drugiej strony, silne były wśród nich nastroje antyzachodnie, podtrzymywane przez szyickie kręgi religijne, które postrzegały obecność spółki w kategoriach religijnej konfrontacji chrześcijaństwa z islamem⁴⁰.

Obecność cudzoziemców sprzyjała przenikaniu na te tereny różnych idei. Szczególnie popularne okazały się idee arabskiego antyzachodniego nacjonalizmu. W tym czasie szyici stanowili ok. połowę ludności prowincji. Zarówno oni, jak i sunnicy koczownicy czuli się dyskryminowani przez władze i tym samym byli podatni na oddziaływanie radykalnych ideologii – tak sekularystycznych, jak i religijnych. Szerokim echem odbiły się w Al-Ahsie wydarzenia 1952 r. w Egipcie. Nowy przywódca tego kraju, Dżamal Abd an-Nasir (Naser), stał się niezwykle popularny nad Zatoką Perską⁴¹. W czerwcu 1953 r. robotnicy ARAMCO utworzyli komitet pracowniczy, który wysunął żądania podwyższenia płacy, poprawy warunków pracy oraz zgody na utworzenie organizacji związkowej. Kiedy komitet ogłosił strajk, do akcji przystąpiło ok. 13 tys. pracowników spółki (ARAMCO zatrudniała wówczas ok. 15 tys. osób). Strajk trwał 3 tygodnie i zakończył się

³⁸ H. al-Hassan, *op. cit.*, t. 2, s. 260-262; *British Residency and Consulate-General to His Majesty's Secretary of State for the Colonies, Colonial Office*, London, the 24th March 1930, [w:] BIOR, R/15/1/334, *Ibn Sa'ud's relations with Shaikhs; Najdis agent's activities 15 Apr 1923-31 Jul 1931*; Agency, Bahrain, 14 March 1930, [w:] BIOR, R/15/2/95, *Ibn Sa'ud's relations with Bahrain and Qatif 19 Dec 1929-23 May 1930*.

³⁹ Por. M. Cheney, *Big Oil Man From Arabia*, New York 1958, s. 221-225; G. M. Barody, *The Practice of law in Saudi Arabia*, [w:] *King Faisal and the Modernization of Saudi Arabia*, ed. by W. A. Beling, London 1980, s. 121-122.

⁴⁰ Por. J. Buchan, *Secular and religious opposition in Saudi Arabia*, [w:] *State, Society and Economy in Saudi Arabia*, ed. by T. Niblock, London 1982, s. 118-119; G. M. Barody, *op. cit.*, s. 121-122; M. Cheney, *op. cit.*, s. 227-229.

⁴¹ D. Van Der Meulen, *The Wells of Ibn Sa'ud*, London 1957, s. 250-251.

aresztowaniem wszystkich przywódców – głównie Arabów palestyńskich. Zarząd spółki poszedł wszakże na pewne ustępstwa: podwyższone zostały od 12 do 20% wynagrodzenia, skrócono czas pracy, zostały wydzielone środki na pokrycie kosztów dojazdu do pracy oraz kształcenia dzieci. Zarząd spółki zgodził się również na utworzenie tzw. komitetów pośrednictwa, które miały formułować wobec Zarządu stanowiska w sprawach pracowniczych⁴².

Po śmierci króla Ibn Sauda w 1953 r. nowy władca Su'ud zarządził zwolnienie z więzienia aresztowanych robotników oraz podniesienie o 20% płac w ARAMCO⁴³. Mimo to w następnych latach wśród pracowników ARAMCO i ludności Prowincji Wschodniej ciągle żywe były sympatie do ideologii nacjonalizmu arabskiego i lewicowego radykalizmu. Na początku 1954 r. w Al-Ahsie utworzona została organizacja o nazwie Narodowy Front Reform, która zaczęła głosić idee naserowskiego arabskiego socjalizmu i nawoływać od obalenia władzy Su'udów. W latach 60. organizacja ta przyjęła bardziej radykalną ideologię marksistowskiego Narodowego Frontu Wyzwolenia Południowego Jemenu. W 1958 r. w Prowincji Wschodniej rozpoczęła działalność proiracka partia Baas⁴⁴.

W 1955 r. w miastach Prowincji Wschodniej prowadzona była aktywna agitacja przeciwko Amerykanom, Zachodowi oraz Su'udom. Kiedy król Su'ud odwiedził w maju 1956 r. Az-Zahran, na ulice wyszły grupy demonstrantów domagających się nacjonalizacji ARAMCO i usunięcia z kraju Amerykanów. W czerwcu pracę ARAMCO sparaliżował strajk generalny. Tym razem król zarządził surową rozprawę ze strajkującymi. Kilka osób zostało zabitych, a wiele aresztowanych. Król wydał dekret zabraniający strajków⁴⁵.

Mimo to nastroje antyrządowe nie opadły. We wrześniu w 1956 r. w Az-Zahranie odbyło się spotkanie króla Su'uda z prezydentem Egiptu Naserem oraz prezydentem Libanu Szukrim al-Kuwatlim. Miało ono miejsce bezpośrednio po zakończeniu kryzysu sueskiego i nacjonalizacji przez Egipt spółki Kanału Sueskiego. Naser był wówczas bohaterem całego świata arabskiego. W saudyjskiej armii od 1954 r. działała tajna organizacja pod nazwą Wolni Oficerowie, wzorująca się na organizacji Nasera, która w 1952 r. obaliła reżim króla Faruka. W Az-Zahranie na spotkanie Nasera wyszły wiwatujące tłumy. Król Su'ud został natomiast powitany z wyraźną niechęcią. ARAMCO i baza amerykańska w Az-Zahranie były postrzegane przez ludność Al-Ahsy jako symbol neokolonializmu, a rodzina Su'udów jako kolaboranci z wrogiem Zachodem.

Na początku 1961 r. król Su'ud ponownie odwiedził Prowincję Wschodnią. Także i tym razem nastroje społeczne w miastach regionu były mu wrogie. Rozbudzało je dodatkowo wzrastające bezrobocie związane z automatyzacją wielu prac w ARAMCO oraz wrogość króla Su'uda do Nasera – powszechnego bohatera tłumów na ulicach arabskich miast. W Al-Ahsie obecne były wszystkie ideologie ówczesnego świata arabskiego – komunizm, socjalizm, baasizm i naseryzm. Szcze-

⁴² *Area Handbook for Saudi Arabia*, ed. N. C. Walpole et al., Washington D.C. 1971, s. 265.

⁴³ H. Lackner, *A House Built on Sand. A Political Economy of Saudi Arabia*, London 1978, s. 96; M. Cheney, *op. cit.*, s. 230-236.

⁴⁴ M. Abir, *Arabia. Government, Society and the Gulf Crisis*, London and New York 1993, s. 35-36.

⁴⁵ *Area Handbook...*, s. 265-266.

gólną popularnością cieszyły się idee socjalizmu rozpowszechniane przez palestyńskich imigrantów, popierających radykalne rozwiązania polityczne. Pod wpływem tych nastrojów król ogłosił w połowie marca, że nie zamierza przedłużyć Amerykanom umowy dzierżawczej w sprawie bazy w Az-Zahranie, której termin upływał w kwietniu⁴⁶.

Duży wpływ na sytuację szyitów miał rozwój edukacji. Objął wszystkie prowincje Arabii Saudyjskiej, w tym i Prowincję Wschodnią. Jednak przyjęte w latach 70. XX wieku obowiązujące programy nauczania mówiły o nauczaniu religii zgodnie z wykładnią tauhidu, a więc interpretacją zdecydowanie wrogo nastawioną do szyizmu. W tej sytuacji szyici Prowincji Wschodniej zwracali się głównie ku szkolnictwu zawodowemu, rozwijanemu od 1949 r. przez działającą w tej prowincji spółkę naftową ARAMCO. W 1963 r. w Az-Zahranie ARAMCO utworzyła Petroleum and Minerals College, który w 1975 r. został przekształcony w Uniwersytet im. Króla Fajsała. Wprowadzone do nauczania zachodnie programy sprawiły, że uniwersytet ten stał najważniejszą uczelnią techniczną w Arabii Saudyjskiej. Jednocześnie otwarte zostały dwie filie uniwersytetu: w Al-Hufufie i Ad-Dammamie. Połowę studentów uniwersytetu stanowili szyici. Niektórzy z nich dzięki stypendiom ARAMCO mogli wyjechać za granicę⁴⁷.

Jednym ze stale podnoszonych przez szyitów w Al-Ahsie postulatów była swoboda wyznawania przez nich wiary i możliwość nieskrępowanego praktykowania kultu. Obok tych żądań pojawiały się również hasła powrotu do korzeni islamu formułowane przez szyickich fundamentalistów, obawiających się zgubnego dla tradycyjnych wzorów układu życia oddziaływania postępu gospodarczego. 28 listopada 1979 r. w przededniu święta *aszura* w wielu miastach Prowincji Wschodniej ludność wyszła na ulice, aby zaprotestować przeciwko polityce władz. W czasie samego święta demonstracje objęły Ras Tannurę, Abakik, Chafdzi, Sajhat oraz miasta oazy Al-Katif oraz Az-Zahran. Demonstracji żądali zaprzestania dostaw ropy do USA, poparcia przez władze rewolucji irańskiej i odejścia od polityki dyskryminowania szyitów. W Al-Katifie uszkodzony został budynek banku brytyjsko-saudyjskiego. Władze w Ar-Rijadzie skierowały do Prowincji Wschodniej 20 tysięcy żołnierzy, którzy przywrócili porządek. Ok. 600 osób zostało aresztowanych za udział w demonstracjach⁴⁸. W grudniu 1979 r. zastępca ministra spraw wewnętrznych książę Ahmad Ibn Abd al-Aziz spotkał się z przedstawicielami ludności szyickiej Prowincji Wschodniej i w trakcie rozmowy oświadczył, że władze centralne zwrócą szczególną uwagę na poprawę ekonomicznych warunków życia ludności w tym rejonie⁴⁹.

⁴⁶ N. Safran, *Saudi Arabia. The Ceaseless Quest for Security*, London 1988, s. 91-92.

⁴⁷ D. Holden and R. Johns, *The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World*, New York 1981, s. 252.

⁴⁸ *Middle East Contemporary Survey*, vol. 4 (1979-1980), ed. by C. Legum, H. Shaked and D. Dishon, The Shiloah Center for Middle Eastern and African Studies (dalej MECS), Tel Aviv University, New York and London 1981, s. 688-689; *Chronology*; "Middle East Journal", vol. 34, no. 2, Spring 1980, s. 177; R. Wright, *Sacred Rage: The Wrath of Militant Islam*, London 1986, s. 150; J. A. Kechichian, *Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia*, "The Muslim World", vol. 80, no. 1, January 1990, s. 9-11.

⁴⁹ MECS, 4 (1979-1980), *op. cit.*, s. 689.

Rozwój przemysłu naftowego zapoczątkował gwałtowne przemiany gospodarcze i społeczne w Arabii Saudyjskiej. Pociągnął za sobą również poważne zmiany demograficzne. Do Arabii Saudyjskiej napłynęły miliony *gastarbeiterów*, wśród których wielu było szyitów. W połączeniu z wysokim przyrostem naturalnym miejscowej ludności oznaczało to szybki wzrost liczby mieszkańców także i Prowincji Wschodniej. Na początku lat 80. XX wieku mieszkało tu ok. 400 tys. szyitów. Stanowili oni ok. 50% ludności prowincji i ok. 10% ludności całej Arabii Saudyjskiej. Szczególne zagęszczenie szyitów występowało w rejonie dwu oaz – Al-Katifu i Al-Ahsy. Szyici saudyjscy utrzymywali bliskie kontakty z szyitami Kuwejtu i Bahrajnu oraz poprawne stosunki ze swoimi sunnickimi sąsiadami. Politykę władz saudyjskich wobec ludności szyickiej cechowała podejrzliwość i wrogość. Wierzenia religijne szyitów traktowane były jako heretyckie i władze ograniczały ich praktykowanie. Istniał w szczególności zakaz odprawiania w miejscach publicznych corocznych ceremonii związanych ze świętem *aszura*, upamiętniającym męczeńską śmierć Al-Husajna, syna Alego. W sądach świadectwo świadka szyity nie było brane pod uwagę jako równorzędne ze świadectwem sunnity. W miastach Al-Ahsy stacjonowały oddziały Gwardii Narodowej, która składała się z byłych koczowników, znanych z wrogości do szyitów. Szczególnie trudna była sytuacja szyitów w sferze kultury. Na początku lat 80. XX wieku w prowincji, jak i w całym kraju, zakazana była literatura szyicka, a w szkołach obowiązywał zakaz nauczania historii szyizmu. Szyici nie mogli być nauczycielami, nie mogli piastować wyższych stanowisk w administracji państwowej i nie mogli służyć w wojsku. Mogli tylko zajmować najniższe stanowiska w administracji i pracować jak robotnicy w ARAMCO. Według nich samych byli gorzej traktowani niż chrześcijanie i żydzi, nie mówiąc już o sunnitach⁵⁰.

Ta specyficzna sytuacja warunkowała wzmogłą aktywność polityczną szyickich warstw średnich i robotników. Szyici nadawali ton działalności związkowej w prowincji i przyjmowali radykalne ideologie polityczne – naseryzm, basyzm, marksizm⁵¹. Kierowała nimi chęć uzyskania większej swobody politycznej oraz autonomii kulturalnej. Jednym ze źródeł niezadowolenia była także świadomość, że prowincja w niewielkim stopniu korzysta z bogactwa tworzonego przez znajdujący się na jej obszarze przemysł naftowy. Istotne zmiany w tym zakresie nastąpiły po wstąpieniu na tron Fajsała oraz jego następcy, Chalida. Rząd przeznaczył wówczas środki na rozwój w Prowincji Wschodniej systemu komunikacyjnego i transportowego, przyjęte zostały plany budowy obiektów przemysłowych. Niektórzy szyici zostali awansowani na wyższe stanowiska w administracji. Jeden z nich został dyrektorem kompleksu przemysłowego w Al-Dżubajlu. Jednak władze nadal utrzymywały ograniczenia w sferze praktyk religijnych i nie zgadzały się na utworzenie szyickich sądów⁵².

⁵⁰ H. A. Lackner, *op. cit.*, s. 188.

⁵¹ A. Y. Yodfat, *The Soviet Union and the Arabian Peninsula. Soviet Policy Towards the Persian Gulf and Arabia*, London and Canberra, New York 1983, s. 99-100.

⁵² *Saudi Arabia: A Country Study*, ed. by R. F. Nyrop, Washington D.C. 1985, s. 145, 149-150; *Aramco Yearbook*, ed. R. Lebkicher, G. Rentz, M. Steineke, Arabian American Oil Company, Joh. Enschedé en Zonen-Haarlem 1960, s. 197, 200, 204, 219.

Po pierwszych zamieszkach w 1978 r. doszło do jeszcze silniejszych na początku 1979 r. Z jednej strony protestowali pracownicy ARAMCO, którzy wysunęli żądania płacowe. Z drugiej – na umysły miejscowych szyitów oddziaływały echa rewolucji irańskiej. We wrześniu 1979 r. napięcie w prowincji wzrosło w związku z antyrządowymi wystąpieniami szyitów na sąsiednim Bahrajnie. W listopadzie 1979 r. szyicy mudżtahidzi z Al-Katifu i okolicznych wiosek zapowiedzieli, że będą publicznie obchodzić święto *aszura* mimo zakazu władz. 28 listopada w Al-Katifie na ulice wyszły procesje i doszło do strza z policją, która próbowała rozpędzić uczestników. Władze centralne skierowały do Prowincji Wschodniej ok. 20 tys. żołnierzy Gwardii Narodowej. Zamieszki objęły Sajhat i inne miasta rejonu Al-Katifu. Protestujący nieśli portrety ajatollaha Chomejniego oraz transparenty z hasłami obalenia władzy Su’udów i wprowadzenia republiki szyickiej w Al-Ahsie. W Ras Tannurze i Az-Zahranie doszło do aktów sabotażu w obiektach naftowych. W czasie 3-dniowych zamieszek policja wielokrotnie otwierała ogień do demonstrantów, zabijając 17 osób⁵³.

Niechęć do Su’udów i Amerykanów wzrosła po rewolucji w Iranie. Wspólnoty szyickie w Arabii Saudyjskiej, Kuwejcie i na Bahrajnie stały się wówczas obiektem silnego oddziaływania propagandy irańskiej, co zaowocowało wzrostem nastrojów fundamentalistycznych. Wielu szyitów saudyjskich wyjechało do Iranu, aby uczestniczyć w wydarzeniach związanych z rewolucją. Po powrocie do domu podjęli działalność antypaństwową jako członkowie organizacji pod nazwą *Dawa*⁵⁴. Ich konspiracyjnej działalności sprzyjała szyicka praktyka dopuszczająca skrywanie prawdziwej wiary w momentach zagrożenia lub przebywania we wroгим otoczeniu (znana jako *takijja*)⁵⁵.

Do kolejnych starć doszło na początku następnego roku w rocznicę powrotu do Iranu ajatollaha Chomejniego. W Al-Katifie ogłoszono strajk, a protestujący wyszli na ulice. Niesiono transparent wzywające władze do zaprzestania polityki traktowania szyitów jako obywateli drugiej kategorii. Demonstracje zostały krwawo stłumione przez Gwardię Narodową, a wydarzenia zostały zapamiętane przez miejscową ludność jako *Intifadat al-Mintaka asz-Szarkijja* (Powstanie w Prowincji Wschodniej)⁵⁶.

W odpowiedzi na wydarzenia z listopada 1979 i stycznia 1980 r. władze saudyjskie zajęły pragmatyczne stanowisko i powołały specjalną komisję na czele z księciem Ahmadem, zastępcą ministra spraw wewnętrznych. Komisja potwierdziła fakty lekceważenia przez władze potrzeb ekonomicznych mieszkańców prowincji i zapowiedziała „początek nowej ery” w historii regionu. Ahmad obiecał, że rząd przeznaczy duże środki na poprawę życia mieszkańców Asz-Szarkijji. W lutym 1980 r. ogłoszono plan kompleksowego rozwoju prowincji. Na tydzień przed początkiem święta *aszura*, które w 1980 r. przypadało na 18 listopada, rząd ogłosił plan rozwoju rejonu Al-Katifu opiewający na 240 mln dolarów. Jednocześnie na-

⁵³ R. Wright, *op. cit.*, s. 150; M. Al-Rasheed, *The Shi'a of Saudi Arabia: a Minority in Search of Cultural Authenticity*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 1998, vol. 25, no. 1, s. 122.

⁵⁴ Dosł. ‘wezwanie’, tutaj jako koraniczny obowiązek krzewienia wiary.

⁵⁵ R. Wright, *op. cit.*, s. 175.

⁵⁶ M. al-Rasheed, *op. cit.*, s. 122; *Chronology*, „Middle East Journal”, vol. 34, no. 2, Spring 1980, s. 177.

stępcą tronu, książę Fahd, zarządził uwolnić ponad 100 osób aresztowanych w związku z zamieszkami w listopadzie 1979 r. Zaraz po zakończeniu święta w końcu listopada 1980 r. do prowincji przybył król Chalid, który potwierdził zamiary władz w zakresie podniesienia poziomu życia mieszkańców⁵⁷. W latach 1981-1982 r. w regionie zbudowano nowe drogi, szkoły, szpitale. W Ad-Dammamie otwarto duży ośrodek szkolenia zawodowego, którego absolwenci mogli otrzymać dobrze płatną pracę w zakładach przemysłowych w Al-Dżubajlu. Z administracji państwowej zwolnieni zostali niepopularni wśród ludności szyickiej urzędnicy, a ich miejsce zajęli bardziej pragmatyczni technokraci. Uwolnieni zostali kolejni aresztowani uczestnicy demonstracji z listopada 1979 r., zalegalizowane zostały procesje szyickie z okazji święta *aszura*⁵⁸.

Po krwawych wydarzeniach przełomu lat 70. i 80. wśród szyitów saudyjskich nastąpiła polaryzacja stanowisk. Część działaczy opozycyjnych założyła podziemną organizację polityczną o nazwie *Munazzamat as-Saura al-Islamijja* (Organizacja Rewolucji Muzułmańskiej), która przyjęła program aktywnej walki o wyzwolenie prowincji spod władzy Su'udów. Inni opozycjoniści poszli drogą walki o kulturową tożsamość (*al-asala asz-szi'ijja*) ludności swojej prowincji⁵⁹.

W II połowie lat 90. nastąpiła stopniowa normalizacja stosunków Arabii Saudyjskiej z Iranem. Władze saudyjskie wychodziły z założenia, że Iran – osłabiony wojną z Irakiem – nie stanowi dla nich zagrożenia militarnego i że poprawne stosunki z Teheranem mogą umocnić w świecie muzułmańskim pozycję Arabii Saudyjskiej jako strażnika świętych miejsc islamu⁶⁰. 1 kwietnia 1991 r. otwarta została ambasada irańska w Ar-Rijadzie⁶¹, w lutym 1998 r. w Arabii Saudyjskiej przebywał z wizytą były prezydent Iranu Ali Akbar Haszemi Rafsandżani. Podjęte zostały rozmowy na temat wznowienia stosunków między obydwoma państwami, zerwanych po walkach między irańskimi pielgrzymami oraz saudyjskimi siłami porządkowymi w Mekce w lipcu 1987 r. W maju 1999 r. do Teheranu udał się minister obrony książę Sultan Ibn Abd al-Aziz. W tym samym miesiącu w Ar-Rijadzie z oficjalną wizytą przebywał prezydent Iranu Sajjid Muhammad Chatami. Była to pierwsza w historii stosunków wzajemnych wizyta urzędującego prezydenta Iranu. Symboliczną oznaką ocieplenia w stosunkach dwustronnych stało się wyznaczenie szyity nowym ambasadorem saudyjskim w Iranie⁶².

Ta zmiana w stosunkach saudyjsko-irańskich nie została przyjęta przez szyitów saudyjskich jednoznacznie. Ich teolodzy nie chcieli się pogodzić z przejęciem w 1986 r. przez króla Fahda tytułu Strażnika Dwóch Świętych Miejsc (Mekki

⁵⁷ MECS, 5 (1980-1981), *op. cit.*, s. 734.

⁵⁸ MECS, 4 (1979-1980), *op. cit.*, s. 689; J. Goldberg, *The Shi'a Minority in Saudi Arabia*, [w:] *Shiism and Social Protest*, ed. by J. Cole and N. Keddi, New York 1986, s. 243.

⁵⁹ M. al-Rasheed, *op. cit.*, s. 122.

⁶⁰ J. A. Kechichian, *Trends in Saudi National Security*, „The Middle East Journal”, vol. 53, no. 2, Spring 1999, s. 238-239.

⁶¹ *Keesing's Record of World Events*, 1991, vol. 37, no. 4, s. 38166.

⁶² *Chronology*, „The Middle East Journal”, vol. 53, no. 4, Autumn 1999, s. 625; *Positive Approaches*, „Gulf States Newsletter”, vol. 24, no. 612, 31 May 1999, s. 8.

i Medyny)⁶³. Główną platformą wyrażania opinii opozycji szyickiej stał się w tym czasie miesięcznik „Al-Dżazira al-Arabijja” (Półwysep Arabski), wydawany w Londynie przez znajdujących się na emigracji eksponentów radykalnej organizacji o nazwie *Al-Haraka al-Islahijja* (Ruch Reform). Jej najbardziej aktywnymi działaczami byli: Abd Allah al-Hasa, Taufik asz-Szajch, Abd al-Amir Musa, Hamza al-Hasan. Emigracja szyicka skupiła się na obronie tożsamości religijnej szyitów i na promowaniu odrębności regionalnej Al-Ahsy, Al-Hidżazu i Asiru. Jednocześnie krytykowała wahhabicką elitę religijną z szejkiem Abd al-Azizem Ibn Bazem na czele za rygorystyczne podejście do wahhabizmu i przeciwstawianie się nowym jego interpretacjom (*idżtihād*)⁶⁴. Domagała się także spełnienia obietnicy władcy z 8 listopada 1990 r. utworzenia Rady Konsultacyjnej (*Madżlis asz-Szura*)⁶⁵.

Król spełnił obietnicę 20 sierpnia 1993 r., kiedy ogłosił wejście w życie nowych dekrétów: „O obowiązkach Przewodniczącego Rady Konsultacyjnej”, „O członkostwie w Radzie Konsultacyjnej” i „O obowiązkach członków Rady Konsultacyjnej”. Tego samego dnia król Fahd wyznaczył 60 członków Rady, która miała funkcjonować jako organ przedstawicielski i doradczy przy władcy. Rada nie otrzymała prawa do inicjatywy ustawodawczej, lecz jedynie prawo do omawiania projektów uchwał rządowych, projektów planów rozwoju gospodarczego oraz projektów układów międzynarodowych. Jej decyzje nie były wiążące ani dla króla, ani dla rządu. Wydając dekret, król podkreślił, że powołanie nowego organu władzy nie oznacza, iż Arabia Saudyjska zmierza ku modelowi demokracji zachodniej, lecz że zamierza umocnić muzułmański system rządzenia oparty na konsultacjach władcy z poddanymi. 24 sierpnia król wydał dekret, w którym ograniczył kadencję rządu do 4 lat i wprowadził zakaz łączenia przez jedną osobę funkcji członka rządu z innymi funkcjami państwowymi⁶⁶.

Jednym z pierwszych posunięć Rady Konsultacyjnej było utworzenie specjalnego Komitetu ds. Petycji (*Ladżnat al-Ara'id*), do którego poddani mogli zgłaszać swoje prośby i wnioski. Na pierwszym posiedzeniu Rady przedstawionych zostało ponad 300 takich wniosków⁶⁷. W skład Rady Konsultacyjnej weszli alimowie – znawcy prawa muzułmańskiego i religii oraz 3 kategorie osób określanych jako: *ahl al-ilm* (dosł. ludzie wiedzy), *ahl ar-raj* (dosł. ludzie opinii) i *ahl al-chibr*

⁶³ Tytuł *Chadim al-Haramajn asz-Szarifajn* był używany tradycyjnie przez sultanów osmańskich – patrz: J. Teitelbaum, *Dueling for Da'wa: State versus Society on the Saudi Internet*, „The Middle East Journal”, vol. 56, no. 2, Spring 2002, s. 227.

⁶⁴ W obronie swojej tożsamości powoływali się na Ibn Chalduna i porównywali dominację Nadżdu nad innymi prowincjami do procesów podporządkowywania przez beduinów ludności miejskiej, opisanych przez tego uczonego – patrz: M. al-Rasheed, *op. cit.*, s. 126-129. O muzułmańskiej opozycji w Arabii Saudyjskiej piszą ponadto: M. Fandy, *Saudi Arabia and the Politics of Dissent*, London 1999, s. 194-263; R. Hrair Dekmejian, *The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia*, „The Middle East Journal”, vol. 48, no. 4, Autumn 1994, s. 627-643.

⁶⁵ *Keesing's Record of World Events*, 1991, no. 2 (Supplement), s. 38074; *ibidem*, 1991, vol. 37, no. 4, s. 38166; M. al-Rasheed, *God, the King and the Nation: Political Rhetoric in Saudi Arabia in the 1990s*, „The Middle East Journal”, vol. 50, no. 3, Summer 1996, s. 362.

⁶⁶ *Chronology*, „The Middle East Journal”, vol. 48, no. 1, Winter 1994, s. 137; Hrair Dekmejian, *Saudi Arabia's Consultative Council*, „The Middle East Journal”, vol. 52, no. 2, Spring 1998, s. 206; *idem*, *The Rise of Political Islamism...*, s. 639; tekst dekrétów z 20 sierpnia zamieszcza: A. Jerichow, *The Saudi File. People, Power, Politics*, Surrey 1998, s. 29-35.

⁶⁷ R. Hrair Dekmejian, *Saudi Arabia's...*, s. 207.

(eksperci)⁶⁸. W skład Rady weszli szyici, a ich liczba została zwiększona w 1997 r. przy nominowaniu członków na nową kadencję⁶⁹.

W ramach nowych stosunków ze społeczeństwem władze podjęły dialog z opozycją szyicką na emigracji. Ta podzielała wiele zarzutów wysuwanych przez nową generację wahhabickich alimów pod adresem władz, ale z drugiej strony wyrażała obawę, że ruch młodych wahhabickich alimów stanowi poważne zagrożenie dla szyickiej tożsamości. Opozycjoniści spod znaku radykalnego wahhabizmu traktowali bowiem szyitów – podobnie jak i umiarkowani teologowie wahhabiccy – jako niewiernych (*kuffar*) i tych, którzy wypaczają islam (*mubdi'un*). W roli mediatora między władzami a emigracją szyicką wystąpił Ghazi al-Kusajbi, ambasador saudyjski w Wielkiej Brytanii. W rezultacie we wrześniu 1993 r. część opozycjonistów postanowiła powrócić do Arabii Saudyjskiej i zawiesiła działalność czasopisma „Al-Dżazira al-Arabijja”. Władze saudyjskie zobowiązały się rozszerzyć zakres swobód szyitów Prowincji Wschodniej i traktować ich jako mniejszość religijno-etniczną; zapowiedziały zwiększenie inwestycji gospodarczych w prowincji, zniesienie zakazu wznoszenia przez szyitów nowych meczetów oraz zakazu publicznego odprawiania przez szyitów nabożeństw⁷⁰.

W latach 2001-2003 w ramach prób ostrożnych reform, podjętych przez kręgi władzy skupione wokół następcy tronu księcia Abd Allaha, nastąpiła dalsza normalizacja stosunków z szyitami. Władze zaczęły być pobłażliwe wobec odprawiania przez szyitów modłów w Medynie, w miejscu znanym jako Dżanna al-Baki, gdzie znajduje się grób Fatimy, córki Mahometa, oraz groby 4 imamów szyickich. W czerwcu i grudniu 2003 r. z inicjatywy księcia Abd Allaha odbyły się w Ar-Rijadzie bezprecedensowe ogólnonarodowe debaty na temat stosunków między różnymi odłamami islamu w Arabii Saudyjskiej. Wzięli w nich udział przedstawiciele szyitów z Medyny, Al-Katifu i innych miast Al-Ahsy. W spotkaniu grudniowym wzięł udział znany teolog szyicki z Al-Katifu – Hasan as-Saffar. Obydwu spotkaniom towarzyszyły dyskusje na temat tolerancji religijnej oraz konieczności zreformowania szkolnych programów nauczania pod kątem usunięcia z nich tych elementów, które rozbudzają ekstremizm religijny, ksenofobię i wrogość do niemuzułmanów. Część kręgów wahhabickich potępiła tego rodzaju inicjatywy władz i wezwała je do zaostreżenia polityki wobec szyitów⁷¹.

⁶⁸ M. al-Rasheed, *God, the King...*, s. 371.

⁶⁹ R. Hrair Dekmejian, *Saudi Arabia's...*, s. 213.

⁷⁰ *Chronology*, „The Middle East Journal”, vol. 48, no. 2, Spring 1994, s. 351; M. al-Rasheed, *The Shi'a of Saudi Arabia...*, s. 129, 136.

⁷¹ Według informacji internetowych: hebams@link.net, nathaniel.hurd@hotmail.com, <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/data/saudshii.htm>; <http://www.hrw.org/reports/pdfs/worldreports/WORLD.96/MIDEAST.PDF>.